

İSLÂM SONRASI İLK DÖNEM FARS ŞAİRLERİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM *

Öz

Fars edebiyatı İslâm sonrasında Tahirî emirleri döneminde yeni şekliyle canlanarak ortaya çıkmaya başladı. Tahirîlerin Fars edebiyatını geliştirmeye eğilimli oldukları bilinir. Abbasî yönetiminin zayıflamasıyla egemenlikleri altındaki bazı emirlikler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. İranlılar da bu gelişmelerden nasiplenip yarı bağımsız yönetimler oluşturdular. Siyasi bağımsızlığın yanı sıra edebî bağımsızlık da hızla gelişti; İranlı yazar ve şairler Farsça yazmaya başladılar.

Yaklaşık iki yüzyıl Arapçanın egemenliği altında kalmış olan Farsça yeniden canlandı, bilim ve edebiyat dili olarak kullanılmaya başlandı. Yakub b. Leys, şairlerin kendisi için söyledikleri Arapça dizeleri anlamadığından katibi Muhammed b. Vasîf Farsça şiir söylemeye başladı, ardından Maveraünnehir’de diğer İranlı şairler de aynı yolu izleyerek Farsça şiirin yaygınlaşması yolunda önemli adımlar attılar. Tahirî ve Saffarî yönetimlerinin egemen oldukları dönemler Fars edebiyatı ve şiirinin doğum günleri olarak kabul edilir.

Bu dönem şiirinden bize ulaşanlar çok azdır. Eldeki kaynaklarda bu dönem şiirinden aktarılanlar 50 dize civarındadır. Bu dönemde Farsça şiir yazarları arasında Hanzala-yi Badğisî, Firûz Meşrikî, Ebû Suleyk-i Gurganî Muhammed b. Vasîf, Muhmûd Varrâk-i Herevî, Muhammed b. Muhalled, ve Bessâm-i Kurd gibi şairler yer alır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Fars şiiri, Saffarîler, Tahirîler, Farsça söyleyen ilk şairler.

* PROF. DR. NİMET YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Email: yildirim2002@hotmail.com, Web: nimetyildirim.com.tr; nyildirim.wordpress.com.

ABSTRACT

Persian Literature began to emerge as a new revival in the period of Tahirî Orders after Islam. Tahirîs are known to be prone to improve Persian Literature. With the weakening of Abbasid rule, some regions under their sovereignty began to declare their independence. The Iranians have also become semi-independent administrations by using these developments. As well as political independence, literary independence developed rapidly; Persian writers and poets began writing in Persian. Persian revived, which had been under the rule of Arabic for nearly two centuries, began to be used as a language of science and literature.

Yakub b. Leys does not understand the Arabic lines that the poets say for him, the clerk Muhammad b. Vasîf started to write Persian poetry, then other Iranian poets in Transoxiana followed the same path and took important steps towards spreading Persian poetry. The periods during which the Tahirî and Saffarî governments are ruled are considered to be the birthdays of Persian literature and poetry.

In the available sources, the poems of this period are about 50 strings. Hanzala-yi Badigis, Firuz Meskili, Abu Surayk-i Gurgani Muhammad b. Vasîf, Muhmûd Varrâk-i Herevî, Muhammad b. Muhalled, and Bessâm-i Kurd were among the poets who wrote Persian poetry in this period.

Keywords: New Persian poetry, Tahirîs, Saffaris, Persian first poets.

چکیده

ادبیات فارسی پس از اسلام در دوران امرای طاهری با شکلی نو جان گرفته است. طاهریان تمایل زیادی به توسعه ادبیات فارسی داشته اند. با تضعیف حکومت عباسی بعضی از مناطق تحت فرمان آنها اعلام استقلال نمودند. ایرانیان نیز از این شرایط استفاده نموده و بصورت نیمه استقلال یافته درآمدند. در کنار استقلال سیاسی، استقلال ادبی نیز به سرعت ترویج یافت. شعرا و نویسندگان ایرانی شروع به نگارش به زبان فارسی کردند. فارسی که نزدیک به دوپست سال تحت سلطه عربی بود جان دوباره ای گرفت و به عنوان زبان علم و ادبیات شروع به استفاده شد.

چون یعقوب لیس اشعار عربی را که برای وی سروده می شدند را متوجه نمی شد، کاتب وی محمد بن وصیف شروع به سرودن اشعاری به زبان فارسی کرد و به دنبال آن شعرای دیگری نیز در ماورالنهر راه وی را ادامه داده سعی در گسترش زبان فارسی در منطقه نمودند. دوران حکومت طاهریان و صفاریان روزهای تولد شعر و ادبیات فارسی محسوب می گردد.

کلید واژه ها: شعر فارسی جدید، طاهریان، صفاریان، اولین شعرای فارسی سرای.

İSLÂM SONRASI İLK DÖNEM FARS ŞİİRİ VE ŞAİRLERİ

İslâm sonrası ilk dönemlerde söylenmiş ve günümüze kadar gelebilmiş Farsça şiirler oldukça azdır. Elimizdeki kaynaklarda bu dönem şiirlerinden aktarılanlar 50 dize civarındadır. Tezkire ve tarih kitaplarında İslâm sonrası dönemin ilk İranlı emirlikleri dönemlerinde Farsça şiir yazmış şairlerin özellikle sanatsal açıdan elimizdeki dizelerinden hareketle bu şairlerin şiirleri şiir musikisi ve vezinleri göz önünde bulundurulduğunda; Muhammed b. Vasîf, Bessâm-i Kurd, Muhammed b. Muhelled, Ebû Hafs Soğdî ve Mesûd-i Mervezî hece ile aruz vezni arasında ara vezin olarak kabul edilen şiir ölçüsünü kullanan ara grup ve hece veznini aruz veznine aktarmada bir aktarma halkası ya da köprü görevi yapmış şairlerdir.¹

Söz konusu şairlerin dizelerindeki vezin farklılıkları dışında retorik, estetik farklılıklar da bu şairlerin Fars şiirinin gelişim dönemlerindeki iki farklı tarzın temsilcileri olduğu görüşünü onaylamaktadır. Buna ek olarak Mahmud Varrâk-i Herevî'nin dizelerindeki sanatsal özellikler öylesine yüksektir ki onun ve şiirlerinin bu döneme yerleştirilmesi oldukça zor görülmektedir. Öte yandan Ebû Süleyk-i Gurganî'nin şiirlerindeki sanatsal özellikler de onu ilk dönem şairleri arasına yerleştirmeği zorlaştırmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Fars şiirinin bu ilk döneminde farklı değişik içerikte şiirler dikkat çeker:

1. Muhammed b. Vasîf, Bessâm-i Kurd, Muhammed b. Muhelled'in övgü içerikli dizeleri.

¹ Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 335-336.

2. Ebû Hafs, Fîrûz Meşrikî ve Mahmûd Varrâk-i Herevî'nin lirik dizeleri.

3. Ebû Suleyk-i Gurganî'nin didaktik şiirleri.

Klasik kaynaklarda Mesûdi-yi Mervezî'nin, Saffarî sarayıyla ilişkisi üzerinde durulmazken, Saffarî dönemi şairi olduğu bile belirtilmez. Ancak onun *Şahnâme*'si tamda söz konusu zamanlarda yazılmış, böylece de Samanî dönemine gelmeden Fars şairlerinin kahramanlık anlatısı türünde eserler yazdıkları, denemeler yaptıklarında şüphe yoktur. ²

Saffarî dönemi edebî türleri iki etkin ocağın yoğun etkisi altında kalmıştır: İslâm öncesi İran edebiyatı ile Arap kültür ve edebiyatı. Bir bakıma daha önceki dönemlerde Arap şiirine ve edebiyatına geçmiş olan İran şiir sanatı şimdi Saffarîler çağında yeniden asıl vatanına dönmekteydi. Bu yüzden Berthels'in: "*Kaside Farslara Araplardan geçmiş değildir; Eşkanî ve Sasanî saraylarında da övgü şiirleri vardı*" tespitine hak vermemek elde değil.³ Ancak burada Arap şiirinin Fars şiiri üzerinde etkili olmadığı yargısına varmamak gerek. Arap şiiri Fars şiirini dışsal olarak etkilemiş, anlamsal ve içerik boyutunda etkisiz kalmıştır. Hatta İranlıların daha önce Arapların kullanmamış oldukları rubai ve mesnevi kalıplarını kullandıkları, kendilerine özgü birtakım bahirler oluşturdukları da bir gerçektir. ⁴

Saffarîler döneminden günümüze kadar gelebilmiş herhangi bir mensur metin yoktur. Bu devirden günümüze gelmiş elli sekiz dize kadar az şiirden hareketle dönemin şiir tarzı ve birtakım değerlendirmelerde bulunmak oldukça zordur. Ancak söz konusu şairlere ait, değişik kaynaklarda aktarılan bu şiirlerin toplu olarak değerlendirilmesiyle şu sonuçlara erişilebilir:

1. İlk Farsça şiir kaside formatında ve Arap kaside şairleri ve kasideleri örnek alınarak yazılmıştır.

2. Bu dönemlerde mesnevi türünde şiire rastlanmaz. İran şiir tarihinde elimizde örneği bulunan ve kendisi de ilk mesnevi yazarı olarak ka-

² Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 339-340.

³ Berthels, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 173-174; Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 340.

⁴ Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 340.

bul edilen III./IX. yüzyıl sonlarında yaşamış Rudekî'yle çağdaş Mesudî-yi Mervezî'dir. Rudekî'nin ünlü *Kelîle ve Dimne* ile *Sindbadnâme* mesnevi-leri bundan sonra yazılmıştır.

3. Bu dönemden kalma çoğunun şairi belli ve belli düzeyde olgunluk özellikleri taşıyan şiirlerin bir kısmında da henüz olgunlaşmamış, şiir sanatları açısından tam oturmamış oldukları görülür. Bazılarında örneğin Muhammed b. Vasîf, Bessâm-i Kurd ile Muhammed b. Muhalled'in bazı dizelerinde vezin ölçülerine pek uyulmadığı dikkat çeker.

4. Şiirlerin konuları genellikle; övgü, öğüt ve aşktır. Muhammed b. Muhalled'in ilk şiiri, Yakub'un övgüsünü konu alırken, bazı şairlerin dizeleri de öğüt içeriklidir: Firûz-i Meşrikî'nin dizeleri de duygusallık ve aşk içeriğiyle dikkat çeker.

5. Muhammed b. Vasîf'in şiirlerinde belki de görevinin de etkisiyle *Kur'ân*'ın etkisi açıkça görülür. Kendisi bilindiği gibi Yakub b. Leys'in divan katibiydi ve katiplerin genel özelliklerinden olarak kutsal kitap metnini de ezberlemişti.

6. Dönem şairleri genel kültürleri ve örneğin astronomi, astroloji, büyü, dinsel konular ve daha değişik konulardaki bilgilerinde de şiir yazarken yararlanmışlardır.

7. Şiirlerde kullanılan teşbihler genellikle ince, sade ve çoğunlukla somuttur.

8. Birtakım dilbilgisi kurallarının kullanımındaki farklılıklar bazı şairlerin dizelerinde dikkat çeker.

9. Bazı kelimeler eski şekilleriyle, Pehlevî dilindeki kullanımlarına yakın formatlarıyla şiirlerde yer alır. Söz konusu kelimeler VI./XII. yüzyıl sonrasında çok az kullanılmaya başlanmıştır.

10. Arapça sözcükler ve bileşikler özellikle Muhammed b. Vasîf'in şiirlerinde yoğun olarak görülür. Bu da o dönem şairlerinin Arap şairlerinin divanlarını çok okuduklarını ve onlardan etkilendiklerini gösterir.

1. ABBÂS-İ MERVEZÎ

Abbâs Mervezî, Horasan bölgesinin en eski bilgilerinden ve erdemli kişiliklerinden biridir. 170/786 yılında Abbasî halifesi Me'mun Horasan'a gittiğinde o bölgenin bilge ve erdemli kişilikleri onu karşılamak üzere huzuruna vardılar. Onlar arasında Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Ebu'l-Abbâs-i Mervezî de bulunuyordu. Onları kabul esnasında mükellef bir ziyafet verdi. O Farsça ve Arapça bir mülemma şiir söyledi. Me'mun fazla Farsça şiir duymamış ve dinlememişti. Farsçaya çok ilgi duyuyordu. Şiiri çok beğendi ve şaire her ay bin dinar verilmesini buyurdu. Bundan sonra Farsça söyleyen şairler bu işi önemsediler ve Arapların İran'ı ele geçirmelerinden sonra uzun süre bir köşede kalan Farsça diliyle şiir söylemeğe başladılar. Tezkire yazarlarına göre Behrâm Gûr ile Ebû Hafs-i Soğdî'den sonra Farsça şiir yazan kişi Abbâs-i Mervezî'dir. ⁵

Muhammed-i Avfî'den, Hidâyet'e kadar tezkire yazarlarının hakkında bilgi verdikleri ilk şair Abbâs Mervezî'dir. Yaşadığı çağın önde gelen fıkıh ve hadis bilginlerinden, aynı zamanda ünlü sufilerden olan Abbâs Mervezî, Avfî'nin, *Lubâbu'l-elbâb*'ı gibi bazı kaynaklara göre "Ey Resânide..." diye başlayan kasidesi ona ait ise bu şiir III/IX. yüzyılın sonlarında söylenmiş olmalıdır. Bazı araştırmacılara göre bu yüzden Abbâs Mervezî ilk Farsça söyleyen şair olamaz. Avfî ile Hidâyet'in; onun bu şiiri 170, 173 ya da 193 yıllarında halife Me'mûn döneminde söylemiş olduğu rivayeti ise hem bu konudaki tarihsel gerçeklerle örtüşmemektedir. Çünkü bu tarihler söz konusu halifenin yönetimde bulunmasından öncedir. Hem de söz konusu şaire ait olma ihtimali son derece zayıftır: çünkü kasidenin hem söz tarzı, şiir sanatları açısından III. yüzyılda söylenmiş olması bir yana IV. ve V. yüzyılda bile Horasan ya da Maverâünnehir'de bir şairin bu düzeyde bir şiir söylemiş olması mümkün değildir. Özetleyecek olursak, söz konusu şiir III/IX. yüzyılda değil, büyük bir ihtimalle IV/XII. yüzyılda söylenmiştir. Abbâs Mervezî'nin söylediği ve Me'mun'u övdüğü şiir de güçlü görüşlere göre başka ve Ebu'l-Yenbeğî'nin şiiri tarzında bir şiirdir. ⁶

ای رسانیده به دولت، فرق خود بر فرق‌دین

⁵ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, 131.

⁶ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 178.

گسترانیده به فضل و جود بر عالم یدین
 مر خلافت را تو شایسته، چو مردم دیده را
 دین یزدان را تو بایسته، چو رخ را هر دو عین
 کس بدین منوال پیش از من چنین شعری نگفت
 مر زبان پارسی را هست با این نوع بین
 لیک از آن گفتم من این مدحت تو را تا این لغت
 گیرد از مدح و ثنای حضرت تو زیب و زین
*Ey başı devlette gökteki gezegenlere erişen,
 Erdemiyle, cömertliğiyle elleri bütün evrene erişen.
 Hilafete sen yaraşırsm, gözbebeğinin göze yaraştığı gibi,
 Yezdan'ın dinine sen yaraşırsm iki gözün yüze yaraştığı gibi.
 Söyleyemedi benden önce hiç kimse böyle bir şiir,
 Farsça böyle şiir söylenebilir bak da gör.
 Ben senin övgünü Farsça şiirle yaptım,
 Sen ulu kişinin övgüsüyle bezensin bu dil diye.⁷*

2. HANZALA-Yİ BÂDĞİSÎ-Yİ HORASANÎ

Şiirleri elimize ulaşmış Farsça şiir yazan ilk şair ya da Farsça şiir yazan ilk şairlerden biridir. Herat'a bağlı bir yerleşim birimi olan Badğîs'lidir. Adı ve dizeleri tezkireler aracılığıyla günümüze kadar aktarılan en eski şairdir.⁸ Saffarîler dönemi şairi olduğu da söylenen Hanza-

⁷ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, 132.

⁸ Browne, *A literary History of Persia*, I, 452; Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 76; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 12; Furuzânfer, *Sohen u Sohenverâ n*, s. 15; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, "Hanzala-yi Badğîsî", I, 280; Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 113, 116; Zerrinkûb, *Bâ Kârân-i Hulle*, s. 21; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 3; Şemisâ, *Seyr-i Ğezel Der Şîr-i Fârsî*, s. 35,54; Mohebbetî, *Ez Manâ Tâ Sûret*, I, 137; De Blois, François, "Hanzala Bâdğîsî",

la⁹ Horasan bölgesinde Farsça şiir söyleyen ilk şair olduğu ve divanı bulunduğu¹⁰, Muhammed-i Avfî'nin Tahirîler döneminin tek şairi diye andığı¹¹ adı Edebiyat ve biyografi konulu eserler ile tezkirelerde önemli şairler arasında geçen Hanzala-yi Badğisî'nin Tahirîler döneminde yaşamış bir şair olduğu aktarılır.¹² “Son derece cömert ve tok gözlü olarak tarihe geçen Tahirîler, erdemli, üstün nitelikle ve cömert olmalarına rağmen, Fars dili ve edebiyatına ilgileri oldukça azdı. Bu yüzden onların egemenlikleri dönemlerinde şiir ve şiir sanatları dalında fazla kimse yetişmedi. Ancak onların uğurlu çağlarında Hanzala gibi şeker gibi tatlı dilli bir şair ortaya çıktı” diyen Muhammed-i Avfî şu iki dizenin ona ait olduğunu kaydeder¹³:

یارم سپند اگرچه بر آتش همی افکند

از بهر چشم تا نرسد مر او را گزند

او را سپند و آتش ناید همی بکار

با روی همچو آتش و با خال چون سپند

Sevgilim nazar değmesin, bir zarar dokunmasın diye

Durmadan ateşe nazar otu atsa da,

Ona ateşin de nazar otunun da bir yararı olmaz;

*Yüzü ateş zaten, beni nazar otu gibi zaten.*¹⁴

Encyclopædia Iranica, XI, 659; Şukuhî, Feriba, “Hanzala-yi Badğisî”, *DZEF*, II, 758.

⁹ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 21; Sadıkî, Ali Eşref, “Nehustîn Şâir-i Farsîserây ve Âğâz-i Şi’r-i Aruzî-yi Fârsî”, *Maârif* 1363 hş, I/2, s. 120.

¹⁰ Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 19.

¹¹ Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 660.

¹² Razî, *Heft İklîm*, I, 201, 203; II, 640; III, 1513.

¹³ Avfî, *Lubâbu’l-elbâb*, II, 2; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 179-180; Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 76; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 3.

¹⁴ Avfî, *Lubâbu’l-elbâb*, II, 2; Hidâyet, *Mecmau’l-fusahâ*, I, 600; Browne, *A literary History of Persia*, I, 452; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 660; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 12; Furuzânfer, *Sohen u Sohenverâ n*, s. 15; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 180; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şi’r-i Fârsî*, s. 6; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 4; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şi’r-i Pârsî*, s. 3.

Ancak Zebihullâh-ı Safâ, bu dizelerin hem fesahat ve belagat açısından, hem şiir ve söz sanatları hem de iç ve dış özellikleri uyumluluk açılarından söz konusu ilk dönemlere ait olduğu, ilk Fars şairleri tarafından yazıldığı ihtimalinin zayıf olduğunu söyler. Bu dizeler şairden sonra yenilenmiş olabilir. Şefîî-yi Kedkeni de Safâ ve Humayî gibi edebiyat eleştirmenlerinin izinden giderek bu dizelerdeki şiirsel olgunluk ve kaliteye bakıldığında ya şairin daha sonraki dönemlerde yaşamış olduğu ya da bu şiirlerin ona ait olduğu konusunda birtakım şüpheler olduğunu kanısını taşır.¹⁵

Şiirin emirler üzerindeki etkisinin ne denli ileri boyutlarda olduğuna dikkat çeken Nizamî'ye göre şiirin en önemli özelliklerinden biri de kişilerin düşüncelerini ve dolayısıyla da yapacakları işleri değiştirme gücüne sahip olması, gönülleri büyük işlere yönlendirmesidir. Nizamî-yi Aruzî *Çahâr Makâle*'sinde onun şiirinin etki gücüyle ilgili bir hikaye aktarır. Bu hikayeden aynı zamanda onun bir divanının da o zamanlar elden ele dolaştığı anlaşılmaktadır.

Çahâr Makâle'deki söz konusu pasaj şöyledir: "Ahmed b. Abdullâh Hucestanî'ye (öld. 262/876) "Sen eşekçilik yapan biriydin nasıl oldu da Horasan emirliği makamına eriştin?" diye sorulduğunda o şöyle cevap verdi: "Bir gün Hocestan'da Hanzala-yi Badğisî'nin divanını okuyordum. "Mihterî ger be kâm-i şîr est: Ululuk aslanın ağzında da olsa..." diye başlayan iki beytine kadar okudum. Bu dizeler beni çok etkiledi. Artık elimdeki hiçbir şeye kanaat edemez hale geldim. Eşeklerimi sattım. At aldım ve Yakub b. Leys'in kardeşi Ali b. Leys'in yanına gittim. Saffarîler devleti o zamanlar altın çağını yaşıyordu. Onlara bağlı olarak birtakım görevlere geldim. Bir süre sonra da onların yönetimine bağlılığım sona erdi ve yükselmeğe başladım. Her geçen gün büyüdüm, şansım da yaver gitti. Bazı şehirleri köyleri ele geçirdim, Nişabur'u aldım, ardından bütün Horasan benim oldu. Bütün bunların sebebi işte o iki dize şiirdi: O dizelerin etkisiyle başlayan serüvenim emirlikle sonuçlandı.¹⁶

¹⁵ Furuzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 15; Şukuhî, Feriba, "Hanzala-yi Badğisî", *DZEF*, II, 758-59.

¹⁶ Nizâmî-yi Aruzî, *Çehâr Makâle*, s. 42-43; Yarşater, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 74.

Nizamî-yi Aruzî'ye göre söz konusu emir Hanzala-yi Badğisî'nin divanından şu dizeleri okumuştur ¹⁷:

مهتری گر به کام شیر در است
شو خطر کن ز کام شیر بجوی
یا بزرگی و عز و نعمت و جاه
یا چو مردانت مرگ رویا روی

Aslanın ağzında da olsa ululuk,

Git, atıl tehlikeye ve al aslanın ağzından.

Ya ululuk, onur, mal ve makam

Ya da erkekler gibi çık karşısına ölümün ¹⁸

Klasik dönemin bilge ve kelim bilimi dalında derin birikimli bir bilge ve güçlü şairleri olan bir şair olan Hanzala Farsça şiiri o kadar önemsemeyen Tahirîler döneminde de şiir söylemiş olmasına rağmen daha çok Saffarîler döneminde yaşamıştır. O zamanlar bu güzelliğin farkında olan başka kimseler yoktu. Hekim bu tarzın temellerini attı, Farsça şiir söyledi, Farsça şiir yolunun ilk taşlarını o dizdi. Herkesten önce bu işi yapan oydu. Onun dışında Ebu'l-Abbâs-i Mervezî, onun çağdaşlarından Farsça şiir söyleyenler arasında Mahmûd Varrâk-i Herevî ve Firûz-i Meşrîkî de vardı. ¹⁹

Rıza Kulî Hân Hidâyet'e göre; Hanzala II/VIII. yüzyılda bir şair olarak ortaya çıkmış ve 219/834 yılında da vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda vefat tarihi olarak 220/835 de geçmektedir. Ancak bu tarihlerden hiçbiri onun gerçek ölüm tarihi değildir. Çünkü bu konudaki birtakım veriler

¹⁷ Nizâmî-yi Aruzî, *Çehâr Makâle*, s. 42-43; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 180; Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 76; Blois, François, "Hanzala Bâdgîsi", *Encyclopædia Iranica*, XI, 659.

¹⁸ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, II, 600; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 12; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 180; Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 76; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 6; Mudebbirî, *Şâirân-i Bid'vân*, s. 4; Debîrsiyakî, *Pişâhengân-i Şir-i Pârsî*, s. 3; Şemisâ, *Seyr-i Rubaî Der Edeb-i Fârsî*, s. 277

¹⁹ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, II, 597-600.

III/IX. yüzyılın ilk yarısında hayatta olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Yakub b. Leys'in saray şairlerinden önceki dönemde yaşamıştır.²⁰

Onunla ilgili kaynaklarda yer verilen birtakım rivayetler, onun yukarıda aktardığımız dizelerinin en azından Badğis yöresinde, Hucestan bölgesinde edebiyat çevrelerinde ve halk arasında bilindiğini, daha da ötesi dillere destan olduğu, bu dizeler için hikayeler de oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makâle*'sinde Hanzala'nın divanının Badğis yöresinde elden ele dolaştığını belirtir.²¹

Şairin 5 dize şiiri günümüze kadar gelebilmiştir. Yukarıda aktarılanlar dışında bir tek beyti de şudur:

کی سپزگی کشیدمی ز رقیب

گر بدی یار مهربان با من

Nicedir rakip gammazlar durur beni,

Keşke seven bir dostum olsaydı beni.

3. MAHMÛD VARRÂK-i HEREVÎ

Rızâ Kulî Hân Hidâyet; Mahmûd Varrâk-i Herevî'nin, Tahirî ve Saffarî dönemi şairlerinden olduğu, 221/836 yılında da öldüğü kanısındadır.²² Saffarî yönetimi 247/393 yılında kurulduğuna göre bu şair söz konusu yönetimin oluşmasından 26 yıl önce ölmüştür. Ancak söz konusu tarihte öldüğü kaydı dışında kesin olarak nerede yaşadığı ve hangi saraya bağlı olduğu konusunda bilgi yoktur. Bazı kaynaklar Tahirî dönemi bazıları da Saffarî şairi olduğu kanısını taşırlar. Gerçekte Tahirî saraylarına bağlı olmakla birlikte Saffarî emirlerini de şiirlerinde övmüştür. Onun şiirlerinden sadece şu iki dize günümüze kadar gelebilmiştir²³:

²⁰ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 180; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 5; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 24; Blois, François, "Hanzala Bâdgisi", *Encyclopædia Iranica*, XI, 659.

²¹ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 180; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 5.

²² Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, III, 1184.

²³ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 180-181; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 18; Mudeb-irî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 9; Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 334; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, "Mahmûd-i Herevî", II, 822.

نگارینا بنقد جان ندهم
 گرانی در بها ارزانت ندهم
 گرفتستم بجان دامان وصلت
 نهم جان از کف و دامانت ندهم

*Sevgili can pahasına da vermem seni,
 Çok kıymetlisin pahada ucuzu vermem seni.
 Tutunmuşum canla başla vuslat eteğine,
 Veririm canımı ancak bırakmam eteğini.* ²⁴

4. EBU'L-YENBAĞÎ ABBÂS B. TURHÂN

Arapça şiir söylemiş, bir süre de Bermekîler sarayında bulunmuş Abbasîler dönemi İranlı şairlerinden²⁵ Semerkandlı **Ebu'l-Yenbağî Abbâs b. Turhân**, babasının lakabı "Turhân"dan anlaşıldığı kadarıyla şehzade olmalıdır. Semerkand emirleri İslâm inancının bölgeye girişinden önceki dönemlerde "Turhân" unvanıyla anılırlardı. Abbâs da bu Turhânlar soyundan bir kişiliktir. ²⁶

Hem Arapça hem Farsça iki dilde şiir yazan Abbâs b. Turhân, daha çok hiciv içerikli, yergilere ve kötü sözlere yer veren etkileyici şiirleriyle bilinir. En kötü kelimeleri seçerek şiirlerinde yer veren şairin dizelerinde kullandığı dil sade ve akıcıdır. ²⁷

²⁴ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 180-181; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 18; Mudeb-birî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 9; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şîr-i Pârsî*, s. 3; Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 338.

²⁵ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, I, 149.

²⁶ Aştıyanî, Abbâs İkbâl, "Do Şâir-i Kadîm; Ebu'l-Yenbağî Abbâs b. Turhân", *Yağmâ* (Tahran 1337 hş.) Sayı: 126, s. 459; Aştıyanî, Abbâs İkbâl, "Ebu'l-Yenbağî Abbâs b. Turhân", *Mihr* (Tahran 1312 hş. Sayı: 10, s. 736. Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, "Ebu'l-Yenbağî", I, 37.

²⁷ Gilanî, *Şâirân-i Hemâs-rî Rûdekî*, s. 21; Bahâr, "Şî'r Der Îrân", *Bahâr ve Edeb-i Fârsî*, I, 105. Aştıyanî, Abbâs İkbâl, "Ebu'l-Yenbağî Abbâs b. Turhân", *Mihr*, 1312 hş. Sayı: 10, s. 736; Richard, Y., "Abu'l-Yanbağî", iranicaonline.org.

Edebî açıdan iki özelliği öne çıkar: birincisi halk diline yakın bir dilde şiir söylemesi; ikincisi de ona ait olduğu belirtilen bir şiir ya da teranenin Fars şiir tarihinin başlangıcı ve ilk örnekleri açısından oldukça önemli olmasıdır. Arapça şiirleri İbn Nedîm'e göre on varak kadardır. Ancak bunlardan günümüze kadar sadece on dört dizesi gelebilmiştir.²⁸

İranlılar Arap aruzunu öğrenip şiirlerini ona uyarlayarak söylemeğe başlamadan önce genellikle şarkılarını ve şiirlerini çeng ve ney eşliğinde eski Yunan hece şiirleri tarzında söylerlerdi. Bu yüzden İslâm sonrası II. ve III. yüzyıllarda bu tür şiirleri İranlılardan duyan edip ve eleştirmenler söz dizimi ve musiki sanatları açısından Arap şiirine benzetemiyor, manzum diye niteleyemiyor ve bu tür şiirlere "secili nesir" ya da "kafiyesiz şiir" adı veriyorlardı. Ne yazık ki bu tür şiirlerden günümüze kadar gelen fazla örnek yoktur. Özellikle Sasanîler ve ilk İslâmî dönemlerden bir şiir kitabı bize ulaşmamış ya da o dönemler antik İran şiir tarzında söylenen şiirler kimseler tarafından kayda alınarak koruma altına alınamamıştır. Sadece birtakım tarih ve edebiyat kaynaklarında birkaç şair adı ve birkaç şairin çok az sayıda dizesine rastlanır. Bu tür şiirlerin en eski örneklerinden günümüze kadar gelmiş bir tanesi de İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinde aktarmış olduğu Abbâs b. Turhân'ın Semerkant şehrini konu alan şiiridir.²⁹

Abbasî halifesi **Vâsık** (eg. 227-232/) döneminde hayatta olan Abbâs b. Turhân'ın, söylediği şiirler II. yüzyıl sonları ve IV. yüzyıl başlarında söylenen şiirler kadar güçlü dizelerden oluşmaz.³⁰ Şairin iğneleyici dili ve içerikleri oldukça sert şiirleri kendisine hiçbir yarar sağlamamıştır. Bir gün halife Vâsık, **Fazl b. Mervan**'a bir hicviye yazmasını emretmiş, o da çok sert bir şiir yazmış, bu şiiri yüzünden zindana atılmış ve bir süre sonra da orada ölmüştür. Aynı çağda yaşamış şair **Ebû Hiffân** (ö. 255/869), şairi hapisteyken ziyarete gittiğinde kendisine şöyle söylediğini

²⁸ Azernuş, Azertâş, "Ebu'l-Yenbağî", *DMBİ*, VI, 440; "Ebu'l-Yenbağî", *Dânişnâme-yi İrân*, I, 387-388.

²⁹ Aştiyanî, Abbâs İkbâl, "Do Şâir-i Kadîm; Ebu'l-Yenbağî Abbâs b. Turhân", *Yağmâ* (Tahrân 1337 hş.) Sayı: 126, s. 457-58.

³⁰ Furuzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 15.

aktarır: “Ben Ebu’l-Yenbağî’yim; yaraşmayan sözler söyledim, işte böyle yaraştığı gibi zindana atıldım.”³¹

Semerkant ile ilgili bir mersiye söylediğinden hareketle bu şehirden olduğu, Semerkant hükümdarlarının da Turhân unvanıyla anıldığı belirtilir. Şairin bu şiirini Emevîlerin son dönemlerinde Semerkant şehrine yapılan Arap saldırıları sonunda 159/776 yılları öncelerinde şehrin yıkılması üzerine yazmış olduğu kabul edilir. Şair de o zamanlar gençlik yıllarını yaşamaktadır.³² Semerkant şehrinin yıkık halini betimleyen iki dizesi İbn Hurdâzbih’in *el-Mesâlik ve’l-Memâlik* adlı eserinde aktarılır:

سمرقند کند مند

بذینت کی افکند

از چاچ ته بهی

همیشه ته خهی³³

Bayındır Semerkand!

Seni kim bu hale düşürdü?

Sen Çaç’tan daha güzelsin;

*Sen her zaman güzelsin!*³⁴

İslâm sonrası dönemde ilk şiir yazan şairlerden biri olan *Ebu’l-Yenbağî*’nin önemli bir özelliği de klasik Fars şiirinin ilk devrelerinde

³¹ Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 21; Aştiyanî, Abbâs İkbâl, “Ebu’l-Yenbağî Abbâs b. Turhân”, *Mihr*, 1312 hş. Sayı: 10, s. 736; Azernuş, Azertâş, “Ebu’l-Yenbağî”, *DMBİ*, VI, 440; Richard, Y., “Abu’l-Yanbağî”, *Encyclopaedia Iranica*, I, 395/iranicaonline.org.

³² Bahâr, “Şi’r Der Îrân”, *Bahâr ve Edeb-i Fârsî*, I, 105-106.

³³ Bu şiirin Yeni Farsça şekli şöyledir:

ای سمرقند خراب و ویران

ترا بدین روز که افکند

تو از شهر چاچ بهتری

و تو هم واره خوب و پسندیده ای

³⁴ Bahâr, “Şi’r Der Îrân”, *Bahâr ve Edeb-i Fârsî*, I, 105; Safâ, *Tarih-i Edebiyyât Der Îrân*, I, 149; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 21; Hakimî, *Rubâi ve Rubâiserâyân*, s. 34.

vatan konulu şiir yazmış ilk şairlerden biri olmasıdır. Burada aktarılan şiiri onun vatan, ulus, ulusal değerler ile öz yurdu Semerkand'ın yıkılışı ve viraneye dönmesi karşısında şairsel ve ulusal duruşunu göstermesi açısından çok önemlidir.³⁵

5. HABBÂZ-i KAYİNÎ

Kaynaklarda; IV./X. yüzyıl sonlarıyla V./XI. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşadığı belirtilen Habbâz-i Kayinî hakkında fazla bilgi yoktur. Günümüze gelen sadece iki dize şiiri vardır.³⁶ *Luğat-i Furs*'ta aktarılan dizeleri şunlardır:

نکنی هیچ کار روز دراز

کار تو شب بود چو خربوواز

Uzun gün hiç çalışmazsın;

*Senin işin yarasa gibi geceleri.*³⁷

به روز هیچ نبینم ترا به شغل و به ساز

به شب کنی همه کاری بسان خر بیواز

Gündüz seni işle güçle uğraşırken hiç görmem;

*Yarasa gibi bütün işlerini geceleri yapıyorsun.*³⁸

³⁵ Mueyyed, Haşmet, "Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî", *Îrânşinâsî*, 1370 hş, IX, 71. Kedkenî, Muhammed Rıza Şefî, "Telakki-yi Kudemâ Ez Veten", *Buhârâ Tahran* 1389 hş., sayı: 75, s. 31.

³⁶ Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 290; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 20; 143; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 255; Dihhudâ, "Habbâz-i Kayinî", loghatnaameh.org.

³⁷ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 173; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 33; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 290; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 174.

³⁸ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 173; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 33; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 290.

6. REFÛDDÎN-İ NİŞABURÎ

Bazı kaynaklarda adı ve nisbesi “Refî-i Nişaburî” diye de geçen Refiuddîn-i Nişaburî IV./X. yüzyılın son dönemleriyle V./XI. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış, Menuçehrî-yi Damganî'nin de divanında söz ettiği Nişaburlu yedi ünlü şairden biridir.³⁹ Rıza Kulî Han Hidâyet kendisinden “Fars şiirinin öncülerinden biri” ve “hekim” diye söz etmiş, eserinde iki dize şiirini aktarmıştır.⁴⁰

ز سنبلی که عذارت بر ارغوان افکند

هزار سوز درین جان ناتوان افکند

بگو که تیر جفا بر که راست خواهی کرد

که ابروی تو خمی باز در کمان افکند

Yanağımın erguvan'ın üzerine attığı sümbülden,

Bu çelimsiz cana bin ateş attı.

Söylesene bela okunla kimi hedef alacaksın?!

*Baksana kaşın yine yaya bir büklüm attı.*⁴¹

7. AŞNANÎ-Yİ CUYBARÎ

Samanîler döneminde yaşamış, Rudekî'nin çağdaşlarından **Ahmed Aşnanî-yi Cuybarî**'nin hayatıyla ilgili bilgi yok denecek kadar azdır.

³⁹ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, I, 650-651; Tehranî, Ağa Bozorg, *Ez-Zerîa*, IX/2, 379; Nefisî, Menuçehrî, *Divân*, s. 81; Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr Der Îrân ve Der Zebân-i Fârsî*, I, 96; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 143; Mahcûb, “Mesnevîserâyî Der Zebân-i Fârsî Tâ Payân-i Karn-i Pencem-i Hicrî”, *Mecelle-yi Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî*, Tebriz 1342 hş., sayı: 65, s. 205.

⁴⁰ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, II, 678; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 35; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 392; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, I, 391.

⁴¹ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, II, 678; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 35.

Sadece üç dize şiiri, *Tercümânu'l-belağ*e, *Luğat-i Furs* ve bazı sözlüklerde aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.⁴²

گشتم جهان و دیدم میری را
 بر نیم نان دو جای زده مسمار
 کز بیم بخل او به دو سد فرسنگ
 گنجشک بر زمین نزند منقار
Gezdim dünyayı; bir emir gördüm;
Yarım ekmeği iki yerden çivilemişti.
Onun cimriliği korkusundan iki yüz fersahta
*Serçe bile gagasını yere vurmaz.*⁴³

8. SAFFÂR-İ MERĞEZÎ

Luğat-i Furs ve diğer bazı sözlüklerde aktarılarak günümüze kadar gelmiş her biri üç ayrı rubainin parçası olan üç dizesinden de hareketle Saffâr-i Merğezî'nin bir rubai şairi olduğu tahmin edilmektedir. IV./X. yüzyılın son dönemleriyle V./XI. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış olan şairle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmaz.⁴⁴ Menuçehrî-yi Damganî'nin divanında söz ettiği şairlerden biridir.⁴⁵

تو کودک خرد و من چنان سارنجم
 جانم ببری همی ندانی رنجم
Sen bir küçücük çocuk, ben ise bir çalı bülbülü;

⁴² Raduyanî, *Tercümânu'l-belağ*e, s. 63; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 37; Mudebbirî, *Şâirân-i Bid'vân*, s. 156; Dihhudâ, "Aşnanîyi Coybarî", loghatnaameh.org.

⁴³ Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 37; Raduyanî, *Tercümânu'l-belağ*e, s. 63; Dihhudâ, "Eşnanî", loghatnaameh.org.

⁴⁴ Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 38; Mudebbirî, *Şâirân-i Bid'vân*, s. 302; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şîr-i Fârsî*, s. 144.

⁴⁵ Menuçehrî, *Divân*, s. 81.

Alıyorsun canımı, bilmiyorsun ne sıkıntı çektiğimi! ⁴⁶

عشق آتش تیز و هیزم تاخ منم
گر عشق بماند این چنین وای تنم

*Aşk keskin bir ateş; ben ise seksek odunu;
Bu aşk böyle devam edecekse vay benim halime vay!* ⁴⁷

یا رب چه جهان است این یا رب چه جهان
شادی به ستیر بخشد و غم به قیان

Allah'ım! Bu nasıl dünya? Allah'ım nasıl dünya?!
Mutluluğu direm direm veriyor; üzüntüyü de kantar kantar! ⁴⁸

9. MANEVÎ-Yİ BUHARAYÎ

Manevî-yi Buharayî, özgün düşünceleri, gönülleri çelen, ince anlamlı sözleriyle etkileyici bir söz ustasıdır.⁴⁹ IV./X. yüzyılın son dönemlerinde yaşamış şairlerden, manevi yönü ağır basan, bilge ve birikimli kanaatkar bir kişilik olan Manevî-yi Buharayî, Samanî döneminin sonlarını ve Gazneli döneminin ilk devresini görmüştür.⁵⁰ Klasik dönemin önemli kişilik-

⁴⁶ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 77; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 302; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 38.

⁴⁷ Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 302; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 38; Dihhudâ, "Saffâr", loghatnaameh.org.

⁴⁸ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 139; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 302; Dihhudâ, "Saffâr", loghatnaameh.org.

⁴⁹ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 27.

⁵⁰ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, III, 1183; Razî, *Heft İklîm*, III, 1596; Ez-Zerîa, IX/3, 1073; Buhara; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 40; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 214; Furuzânfer, *Sohen u Sohenverâ n*, s. 44; Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr Der İrân ve Der Zebân-i Fârsî*, I, 35; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, "Manevî-yi Buharayî", II, 861; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 144; Dihhudâ, "Manevî-yi Buharayî", loghatnaameh.org.

lerinden, şiiri süt ve bal tadındaki şairlerinden Manevî-yi Buharayî'nin⁵¹ günümüze sadece 4 dizesi gelebilmiştir. H. Ethé: "Onun elimizdeki dizelerinden İsa Peygamber'in öğretilerine benzer bir düşüncesi olduğu anlaşılır" der.⁵² Menûçehrî'nin divanında övgüyle andığı beş şairden biridir.⁵³ Hakkında hemen hemen hiç bilgi bulunmayan şair elimizdeki şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla daha çok öğüt içerikli, zühd ve takvayı öven şiirler söylemiştir. **Ebu'l-Atâhiye** tarzında şiirleri vardır. Günümüze gelen çok az şiirinde de yoğun tasavvufi renkler dikkat çeker.⁵⁴

بر خدای جهان توکل کن
 دار خرسند دل روان خوشنود
 که ازین چت خدای قسمت کرد
 نی تفاضل زیان نه کوشش سود
 Evrenin tanrısına tevekkül et;
 Gönlünü razı, ruhunu hoşnut tut.
 Bundan sana ne pay verdiğyse verdi,
 Ne çalışmanın yararı ne çalışmamanın zararı olur.⁵⁵

هرچه آن بر تن تو زهر بود
 بر تن مردمان مدار تو نوش
 ندهی تو داد داد کس مستان
 انگبین خر مباح و زهر فروش
 Senin tenine zehir olanı,
 İnsanların teni için hoş görme.

⁵¹ Razî, *Heft İklîm*, III, 1596.

⁵² Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 29.

⁵³ Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 214

⁵⁴ Berthels, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 245.

⁵⁵ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 27; Razî, *Heft İklîm*, III, 1596; Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, III, 1183; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 214.

Kimseye adaletli davranmıyorsan, adalet bekleme!

*Bal alan, zehir satan olma!*⁵⁶

10. HUCESTE-Yİ SERAHSÎ

Tezkirelerde kendisinden söz edilmeyen, ancak IV./X. yüzyılda yaşamış olan Huceste-yi Serahsî'den, Menuçehrî ve Suzenî-yi Semerkandî, şiirlerinde hiciv şiirleri yazan bir şair olarak söz ederler. Bu ifadelerden de onun ilk dönem şairleri arasında yer aldığı ve ilk hiciv yazan şairlerden olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinden elimizde olanlar sadece 12 dizidir. Bunlar da değişik sözlüklerde örnek olarak aktarılarak günümüze gelmiştir.⁵⁷

آن مال و نعمتش همه گردید ترت و مرت

آن خیل و آن حشم همه گشتند زار وار

O malı, mülkü, nimeti hep darmadağın oldu;

*O ordular o görkem sönüp yok oldu.*⁵⁸

در آمد یکی خاد چنگال تیز

ر بود از کفش گوشت و برد و گریز

Pençeleri sivri bir çaylak kuşu geldi

*Elinden bir parça eti kapıp evden götürdü.*⁵⁹

⁵⁶ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 27; Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, III, 1183; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 29; Furuzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 44.

⁵⁷ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 255; Gilanî, *Şâîrân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 49; Mudebbirî, *Şâîrân-i Bîdîvân*, s. 160; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şîr-i Fârsî*, s. 143; Dihhudâ, "Hoceste-yi Serahsî", loghatnaameh.org.

⁵⁸ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 51; Mudebbirî, *Şâîrân-i Bîdîvân*, s. 161; Gilanî, *Şâîrân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 50.

⁵⁹ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 104; Mudebbirî, *Şâîrân-i Bîdîvân*, s. 161; Gilanî, *Şâîrân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 49; Dihhudâ, "hâd", loghatnaameh.org.

نشسته بصد خشم در کازه ای

گرفته بچنگ اندرون بازه ای

Bir avcı kömeltisinde çok dikkatle oturmuş;

*Elinde de bir sopa tutmuş.*⁶⁰

باز گشای ای نگار چشم به عبرت

تات نکوبد فلک به کوبه کوبین

Aç gözünü güzel! İbretle bak;

*Felek seni tokmakla dövmeden önce.*⁶¹

11. EBÛ TAYYİB-İ SERAHSÎ

Samanîler döneminin değerli söz ustalarından ve erdemli kişiliklerden olan Ebû Tayyib-i Serahsî⁶², İran edebiyatının önde gelen şairlerinden biridir. O da Menuçehrî'nin kendilerinden övgüyle söz ettiği şairler arasındadır.⁶³ Aynı zamanda yaşadığı çağın bilim adamlarından da biridir. Divanı zamanın acımasızlığına uğramış ve günümüze gelememiştir.⁶⁴

Ebû Tayyib-i Serahsî, gerçeği açıktan söyleyen, onu korkup çekinerek birtakım örtüler altına gizlenmeden doğrudan dillendiren şairler arasında yer alır. Hükümdara zamanın elinden kurtulamayacağını, devranın hep böyle kalmayacağını açıkça söylemekte, birkaç günlük bu görkemli baharın ardından bir hazan geleceğini, onun için nazlanmamak gerektiğini söylerdi. Daha sonraki çağlarda Mencik-i Termizî ve Sadî-yi Şirazî de onun tarzını izlemişlerdir. Fars didaktik edebiyatının, öğüt ve hikme-

⁶⁰ Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 102, 171.

⁶¹ Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 161; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 50.

⁶² Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, I, 217; Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr Der Ârân ve Der Zebân-i Fârsî*, I, 22; Dihhudâ, "Ebû Tayyib-i Musabî", loghatnaameh.org

⁶³ Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 51; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 163; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 27.

⁶⁴ Dihhudâ, "Hoceste-yi Serahsî", loghatnaameh.org.

tin kurucuları olarak Ebû Tayyib-i Serahsî ve Mencîk-i Termizî olarak kabul edilir. ⁶⁵

ای پادشاه روی زمین دور از آن تُست
اندیشهٔ تقلّب دوران کن و زمان
بیخی نشان که دولت باقیّت بر دهد
کاین باغ عمر گاه بهار است و گه خزان
چون کام جاودان متصور نمی شود
خرم کسی که زنده کند نام جاودان

*Ey yeryüzü hükümdarı zaman senin zamanın,
Göklerin böyle dönüp dolaşmasını şimdilerde iyi düşün;
Ek bir tohum da sana sonsuz devlet meyvesi versin,
Çünkü bu ömür bahçesi bazen bahar, bazen hazan.
Sonsuza dek arzulara erişilemediğine göre
Mutlu kişi adını canlı tutan ve sonsuzlaştırandır.* ⁶⁶

12. EBÛ NASR-İ MERĞEZÎ

Merv'in ileri gelen kişiliklerinden şair Ebû Nasr-i Merğezî, IV./X. yüzyılda yaşamıştır. Günümüze gelebilmiş bir tek dize şiiri *Luğat-i Furs*'ta aktarılmaktadır. ⁶⁷

نیست را هست کند تنبل او
هست را نیست کند فرهستش

⁶⁵ Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 51-52.

⁶⁶ Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 163; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 52; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 90.

⁶⁷ Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 271; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 44; Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr Der Îrân ve Der Zebân-i Fârsî*, I, 25; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 255; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 144; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, I, 36.

Yoğu var eder büyüü onun;
Varı yok eder büyüü onun.⁶⁸

13. MESUDÎ-Yİ MERVEZÎ

III./IX. yüzyıl sonları ile IV./X. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış Mesudî-yi Mervezî hakkında tezkireler başta olmak üzere kaynaklarda fazla bilgi yoktur. O, İran tarihî ve kahramanlık anlatısı konulu rivayetlerini derleyerek şiir formatında yazıya aktarma girişiminde bulunmuş, bu amaçla “*manzum şahnâme*” yazmış ilk şairdir. Bu yüzden İran edebiyatında *Şahnâme* yazımcılığının öncüsü kabul edilir. Mesudî'nin, *Tehmûrsnâme* adıyla da bilinen söz konusu *Şahnâme*'si ile ilgili de fazla bilgi yoktur. **Mutahhar b. Tahîr Makdisî**'nin önemli tarih kaynaklarından yer alan *el-Bed'u ve't-Târîh* adlı eserinde Mesudî-yi Mervezî'nin *Şahnâme*'sinden bir yerde ilk İran kralı Keyûmers'in hükümdarlığı, diğer bir yerde de Sasanî İmparatorluğunun sona erişiyile ilgili bilgiler verilirken iki kez söz edilmektedir.⁶⁹ Bu eserin iki dizesi başlangıç, bir tek dizesi de son kısmından olmak üzere günümüze sadece üç dizesi gelebilmiştir:

نخستین کیومرث آمد به شاهى
گرفتش به گیتی درون پادشاهى
چو سی سالی به گیتی پادشا بود
که فرمانش به هر جایى روا بود

...

سپرى شد نشان خسروانا
چو کام خویش راندند در جهانانا

⁶⁸ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 35; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 271; Dihhodâ, “*Ferhest*”, loghatnaameh.org.

⁶⁹ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 369-370; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 20; Metinî, Celâl, “*Der Ma'nî-yi Şahnâme*”, *Îrânşinâsî*, II/8 (1369 hş.), s. 744; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, II, 841.

*İlk olarak tahta Keyûmers çıktı.
Yeryüzü hükümdarı oldu.
Otuz yıl boyunca yeryüzünün hükümdarıydı.
Emri her yerde geçerdi.
...
Hüsrevlerin çağı kapandı.
Dünyada arzularına eriştikten sonra.⁷⁰*

Kaynaklara göre; Mesudî'nin *Şahnâme*'si, hezec bahrinde yazılmış hacimli bir kitaptı. Makdisî'nin de ifade ettiği gibi bu manzumeler İranlılar tarafından son derece önemseniyor, sayfaları anlatılan olayları canlandıran resimlerle süsleniyor, yaygın olarak okunuyor ve ulusal tarihleri olarak kabul ediliyordu.⁷¹ Söz konusu şiirlerdeki kelimeler, kullanım şekilleri ve cümlelerin kuruluşları bunların III./IX. yüzyıl sonları ya da IV./X. yüzyılın ilk dönemlerine ait olduğunu göstermektedir.⁷²

Eski İran hikayelerini derleyerek bir *Şahnâme* yazmış olan Mesudî-yi Mervezî'nin bu eseri İranlılar tarafından çok okunmuştur. İranlılar çok yaygın olarak her yerde bulunabilen bu *Şahnâme*'yle övünmüşler ve neredeyse onun bütün hikayeleri için çok güzel resimler yapmışlardır. Daha sonraki çağlarda ve günümüzde Firdevsî'nin *Şahnâme*'sine gösterilen ilginin bir benzeri o çağlarda bu esere de gösterilmekteydi.⁷³

⁷⁰ Makdisî, *Âferîniş ve Târîh*, II, 522; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 47; Mu-debbirî, *Şâirân-i Bidvân*, s. 19; Gilanî, *Şâirân-i Hemâs-r-i Rûdekî*, s. 22; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 34, 102.

⁷¹ Makdisî, *Âferîniş ve Târîh*, II, 499; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 138, 497; Metinî, Celâl, "Der Ma'nî-yi Şahnâme", *Îrânşinâsî*, II/8 (1369 hş.), s. 744.

⁷² Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 370; Metinî, Celâl, "Der Ma'nî-yi Şahnâme", *Îrânşinâsî*, II/8 (1369 hş.), s. 745.

⁷³ Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 19; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 9, 23, 28, 34; Metinî, Celâl, "Der Ma'nî-yi Şahnâme", *Îrânşinâsî*, II/8 (1369 hş.), s. 745.

IV./X. yüzyılın ilk yıllarında yazılan eser, Yeni Fars şiirinin ilk örneklerinden biri olarak da ayrıca önemlidir. Hem Mesudî, hem de eseri IV./X ve V/XI. yüzyılın ilk dönemlerinde oldukça ün kazanmıştır.⁷⁴ Farsça ilk manzûm *Şâhnâme* oluşu açısından oldukça önemli olan⁷⁵ eserin yazım tarzı ve incelenmesinden anlaşıldığı kadarıyla bu şiirlerin çok eski dönemlerde, hatta Nasr b. Ahmed'in saray şairlerinin şiirlerinden de eski zamanlarda yazılmış oldukları ve dolayısıyla III./IX. yüzyıl sonlarına ait oldukları kabul edilir.⁷⁶

Fars edebiyatında *Şâhnâme* yazımcılığının temelini atan kişi Mesudî-yi Mervezî'dir. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'deki ifadelerinden anlaşıldığı gibi yaklaşık üç bin beyitlik bir manzûme olan eseri⁷⁷ Firdevsî'nin ünlü yapıtına dil ve edebiyat değeri açısından yetişemese de bu tarzın öncüsü ve ilk örneği olması nedeniyle *Şahnâme* yazımcılığında son derece özel ve önemli bir yere sahiptir. Bu *Şahnâme*, Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinin güneşi bütün ışığıyla Horasan'dan her tarafı aydınlatırken V./XI. yüzyıla kadar onun gölgesinde varlığını sürdürdü.⁷⁸

Eser her ne kadar Firdevsî'nin *Şahnâme*'si değerine yetişemezse de Farsça ilk manzum *Şahnâme* oluşu açısından oldukça önemlidir. Eserden günümüze kadar gelen mesnevî türünde yazılmış değişik vezinlerde üç dize *el-Bed'u ve't-Târîh*'te kayıtlıdır. Bu dizelerden iki tanesi Keyûmers'in padişahlığından, geriye kalan bir dize ise, Sasanîlerin saltanatının sona erışı konularından söz etmektedir.⁷⁹ Mesudî-yi Mervezî'nin *Şahnâme*'si V./XI. yüzyıl başlarında da ününü ve önemini korumuş, yoğun ilgi odağı

⁷⁴ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 370-371; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 173; Mudebbirî, *Şâirân-i Bid'vân*, s. 19; Berzger, Huseyn, "Mesûdî-yi Mervezî" *Dânişnâme*, I, 811.

⁷⁵ Gilanî, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 20; Mudebbirî, *Şâirân-i Bid'vân*, s. 19; Berzger, Huseyn, "Mesûdî-yi Mervezî" *Dânişnâme*, I, 811.

⁷⁶ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 370; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 311.

⁷⁷ Mîrzâ Muhammed Hân-i Kazvinî, "Mukaddime-ye Kadîm-i Şâhnâme", *Hezâre-yi Firdevsî*, Tahran 1362 hş., s. 154; Gilanî, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 20; Kerîmân, *Pejûhiş Der Şâhnâme*, s. 277; Ekberzâde, *Şâhnâme ve Zebân-i Pehlevî*, s. 19.

⁷⁸ Gilanî, *Şairân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 20-21.

⁷⁹ Gilanî, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 20; Mudebbirî, *Şâirân-i Bid'vân*, s. 19; Berzger, Huseyn, "Mesudî-yi Mervezî" *Dânişnâme*, I, 811.

olan eserler arasında yer almıştır. Eserin kendisi ortada bulunmamakta, ancak bazı bölümleri içerik olarak Sealibî'inin *Çureru Ahbâri'l-mulûk* adlı eserinde ve diğer bazı klasik kaynaklarda aktarılmaktadır.⁸⁰

İranlıların şahnâme türü kitaplarda genel olarak görülen geleneklerinden olarak Mesudî-yi Mervezî'nin *Şahnâme*'sinde de ilk İran hükümdarı Keyûmers hikayesinden başlanarak sultanların ve ulusal kahramanların savaş ve eğlence meclisleriyle törenlerini, resimlerle birlikte anlatma tarzına rastlanmaktadır.⁸¹

Mesudî-yi Mervezî'nin *Şahnâme*'sinin yazılış tarihi olarak IV./X. yüzyılın ilk yılları kabul edilir.⁸²

14. FİRÛZ-i MEŞRİKÎ

III/IX. yüzyıl bilge şairlerinden ve ilk Farsça söyleyen şairlerden biri olan Firûz-i Meşrikî'nin adı bazı kaynaklarda "Pirûz" diye de geçer. Amr b. Leys döneminin ünlü söz ustalarındandır. Tahirîler ile Saffarîler dönemlerinin adları ve ünleri günümüze gelebilmiş altı şairinden biridir. Hanzala-yi Badğisî ve Mahmûd Varrâk-i Herevî ile çağdaştır. Hidâyet'e göre o Yemen'de bir yerleşim birimi olan "Meşrik"lidir. Şiblî Numanî de Yemenli olduğu görüşündedir. Yine Hidâyet onun Hanzala-yi Badğisî ve

⁸⁰ Gîlânî, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 20; Mudebbirî, *Şâ'irân-i Bid'vân*, s. 19; Berzger, Huseyn, "Mesudî-yi Mervezî" *Dânişnâme*, I, 811; Sefâî, İbrâhîm, "Şahnâme ve Şahnâmeserâyân", *Huner u Merdom* (Tahran 1354 hş.), sy. 153-154, s. 130.

⁸¹ Mîrzâ Muhammed Hân Kazvînî, "Mukaddime-ye Kadîm-i Şahnâme", *Hezâre-yi Firdevsî*, s. 154-155; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, I, 369-370; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 175; Gîlânî, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 20; Rezmecû, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsî*, I, 107; Sefâî, İbrâhîm, "Şahnâme ve Şahnâmeserâyân", *Huner u Merdom* (Tahran 1354 hş.), sy. 153-154, s. 130.

⁸² Safâ, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, I, 370-371; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 176; Mudebbirî, *Şâ'irân-i Bid'vân*, s. 19; Berzger, Huseyn, "Mesudî-yi Mervezî" *Dânişnâme*, I, 811.

Mahmûd Varrâk-i Herevî ile çağdaş olduğunu ve yaşadığı çağda herkesçe “üstad” nitelmesiyle bilinmekte olduğunu belirtir.⁸³

Rypka onun Ebû Süleyk-i Gurganî'nin çağdaşı ve Saffarîler dönemi şairi olduğu kanısındadır.⁸⁴ Ağa Bozorg-i Tehranî de onun hekim şairlerden biri olduğunu ve Saffarîler döneminin ünlü söz ustaları arasında yer aldığını belirtir.⁸⁵ Tahirîler ve Saffarîler dönemlerinde Hanzala-yi Badğîsî, Firûz-i Meşrikî ve Ebû Süleyk-i Gurganî gibi şairler Fars şiirinin ilk dönemlerinin önemli şairleri olarak bilinirler.⁸⁶

Firûz, Saffarî emiri Amr b. Leys dönemi şairlerindedir.⁸⁷ Tezkire yazarları onun Amr b. Leys'in (eg. 265-287/879-900) çağdaşı olduğunu, saray şairleri arasında yer aldığını ve 283/896 yılında vefat ettiğini belirtirler. Ona ait olduğu söylenen ve günümüze gelen toplam 9 dizesi vardır.⁸⁸

مرغی است خدنگ ای عجب دیدی
مرغی که بود شکار او جانا
داده پر خویش کرکش هدیه
تا نه بچه اش برد به مهمانا

Ne ilginç! Bu okun bir kuş olduğunu gördün mü?!

Avı can olan bir kuş!

Yavrusunu götürmesin diye akbaba

⁸³ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, II, 946; Şiblî-yi Numanî, *Şi'ru'l-Acem*, I, 20; Adîne Kelât Ferâmîrîz, “Firûz-i Meşrikî”, *DZEF*, V, 142; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, “Firûz-i Meşrikî”, II, 723.

⁸⁴ Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 136; Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 261

⁸⁵ Tehranî, Ağa Bozorg, *Ez-Zerîa*, IX/3, 853.

⁸⁶ Razî, *Heft İklîm*, III, 1513.

⁸⁷ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 2.

⁸⁸ Browne, *A literary History of Persia*, I, 453; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 660-661; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 181; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 19; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şir-i Pârsî*, s. 3; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 7; Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 335; Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 76; Dihhudâ, “Firûz-i Meşrikî”, loghatnaameh.org; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 5; Aḥmad Edāraçî Gīlānī, “Firūz Maşreqī”, www.iranicaonline.org;

*tüyünü ona hediye etmiş!*⁸⁹

به خط و آن لب و دندانش بنگر
که همواره مرا دارند درتاب
یکی همچون پرن بر اوج خورشید
یکی چون شایورد از گرد مهتاب

Ayva tüyelerine, o dudaklarına, o dişlerine baksana;

Beni hep ateşlere salan onlar,

Biri güneşin doruklarında

*Biri mehtabın çevresindeki hale*⁹⁰

14. EBÛ SÜLEYK-İ GURGÂNÎ (III./IX. YÜZYIL)

İslâm sonrası dönemde ilk Farsça şiir söyleyen şairler arasında yer alan Ebû Süleyk, söz sancağını yücelten, sözü derin anlamlarla dizen bir şairdir. Muhammed-i Avfî, onun Firûz-i Meşrikî ile çağdaş olduğunu kaydeder.⁹¹ Menuçehrî, onun eski Horasan şairleri denginde bir söz ustası olduğunu belirtmiş, adını kendisinden önce yaşamış büyük şairler arasında saymıştır. Ebû Süleyk, Amr b. Leys ve halefleri döneminde ya-

⁸⁹ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 2; Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, II, 946; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 181; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şir-i Pârsî*, s. 3; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 8; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 21; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 19; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 10; Şiblî-yi Numanî, *Şi'ru'l-Acem*, I, 20; Dihhudâ, "Fîrûz-i Meşrikî", loghatnaameh.org.

⁹⁰ Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, s. 72; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 181; Dihhudâ, "Hett", loghatnaameh.org; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 19; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 10; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 8; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şir-i Pârsî*, s. 4;

⁹¹ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 2; Browne, *A literary History of Persia*, I, 453; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 21; Pervizî, Nesrîn, "Ebû Süleyk-i Gurgânî", *DZEF*, I, 144.

şamış şairler arasında yer alır.⁹² Tezkire yazarları bu dönemlerden günümüze şiirleri gelmiş iki önemli şairden söz ederler. Bunlardan biri de Ebû Süleyk'tir.⁹³ Saffarî dönemi şairi olan Ebû Süleyk'in şiirleri dağınık olarak *Ferheng-i Cihângîrî*, *Ferheng-i Reşîdî* gibi sözlüklerde ve edebî bilimlerle ilgili eserlerde yer almaktadır. Günümüze kadar gelebilmiş şiirleri az olsa da Ebû Süleyk-i Gurgânî adı Rudekî'den önce şiir yazmış ünlü şairler arasında yer almaktadır. Şiirlerinden günümüze gelenler 11 dizedir. Aşağıdaki dizeler tezkirelerde onun şiirleri olarak aktarılır⁹⁴:

خون خود را گر بریزی بر زمین
به که آب روی ریزی بر کنار
بت پرستیدن به از مردم پرست
پند گیر و کار بند و گوش دار
Kendi kanımı yere dökmen

Birinin kucağına yüzsuyunu dökmenden daha iyidir

Put a tapmak kullara tapmaktan daha iyi

*Tut öğüdü, yap işini ve kulak ver söze*⁹⁵

⁹² Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, I, 139; Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 77; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 21; Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 19; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 5; Osmanov, M. N., "Abû Salîk Gorgânî", *Encyclopædia Iranica*, IV, 384.

⁹³ Şiblî-yi Numanî, *Şi'ru'l-Acem*, I, 19; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 5; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şir-i Pârsî*, s. 4-5; Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sohenverân*, I, 26.

⁹⁴ Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 661-662; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 22; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 181-182; Zerkânî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 335; Osmanov, M. N., "Abû Salîk Gorgânî", *Encyclopædia Iranica*, IV, 384; Pervizî, Nesrîn, "Ebû Süleyk-i Gurgânî", *DZEF*, I, 144.

⁹⁵ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 3; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 22; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 6; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 182; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 7; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 10; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şir-i Pârsî*, s. 4-5.

به مژه دل ز من بدزدیدی
ای به لب قاضی و به مژگان دزد
مزد خواهی که دل ز من بردی
ای شگفتا که دید دزد بمزد
Çaldın kirpiklerinle gönlümü benden sen
Ey dudakları kadı kirpikleri hırsız sen!
Hem gönlümü çaldın hem de ücret mi istersin,
İlginç gördü mü kimse hırsızın ücret istediğini?!⁹⁶

16. MUHAMMED B. VASİF

Muhammed-i Vasîf-i Siczî/Sigzî III./IX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Yakûb b. Leys sarayı şairlerindendir. Muhammed-i Vasîf Farsça söyleyen ilk şairler nitelemesiyle bilinen 4-5 şairden biridir. Şiirleri ilk dönem yeni oluşan dilde ilk şiirler arasında yer aldığı için daha sade ve ustaca değildir ve bu yüzden de bazı dizelerinde aruz açısından da eksiklikler gözlenmektedir. Kedkenî'nin belirttiği gibi bu dönem şairlerinin dizelerinde ayal kurma gücü alabildiğine zayıf ve etkisizdir.⁹⁷

Kaynaklardaki onunla ilgili bilgiler ilk Farsça şiir söyleyenler arasında olduğunu kesinlikle ortaya koymaktadır. Ancak bu şiirlerinden elimizde olan sadece 23 dizedir. Muhammed b. Vasîf, Bessâm-i Kûrd ve Muhammed b. Muhalled'in en eski Fars şairleri olmaları yanında, şiirlerinin de hem tarzları ve hem yapısal özellikleri açısından hem de tarihsel gerçek olayları konu almaları bakımından yine en eski Fars şairleri arasında yer alan Hanzala-yi Badğîsî ile Mahmud Varrâk-i Herevî'den daha üstün ve daha yetenekli şairler olduğunu kabul etmek gerek.⁹⁸

⁹⁶ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 3; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 22; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 6; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 182; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 7; Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 10; Debîrsiyakî, *Pîşâhengân-i Şir-i Pârsî*, s. 4-5.

⁹⁷ Buşehrî Pûr, Hurmuz, "Muhammed-i Vasîf-i Sigzî", *DZEF*, V, 755;

⁹⁸ Mahcûb, *Sebk-i Horasanî Der Şir-i Fârsî*, s. 4.

Saffarî Devleti'nin kurucusu Yakûb b. Leys (eg. 254-265/868-879) için Herat'ı fethinden sonra bazı şairlerin Arapça şiir söyledikleri⁹⁹, ancak onun, Arapça bilmediği için bu şiirleri anlamadığı, bunun üzerine: “*Benim bilmediğim dilde neden şiir okunur*” diye çıkışmasının ardından orada bulunan Yakûb b. Leys'in divan katibi ve şairlerinden Muhammed b. Vasîf-i Sigzî'nin Farsça şiir söylediği, ondan önce bu dilde şiir söylenmediği, böylece ilk Farsça şiirin Muhammed b. Vasîf tarafından söylendiği kabul edilir.¹⁰⁰

Eldeki kaynaklar ve belgelere göre Muhammed b. Vasîf'e ait olan ve kaside şeklinde Arap şiiri örnek alınarak söylenen ilk Farsça şiirin ona ait olduğu söylenir. Şiirlerinden biri şöyledir:

کوشش بنده سبب از بخشش است

کار قضا بود و ترا عیب نیست

بود و نبود از صفت ایزدست

بنده درمانده بیچاره کیست

اول مخلوق چه باشد زوال

کار جهان اول و آخر یکیست

قول خداوند بخوان فاستقم

قد اکرم الله اهل المصر بملك يعقوب ذى الافضال و العدد⁹⁹

¹⁰⁰ *Târîh-i Sîstân*, s. 227; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 165-166; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 13-15; Mahcûb, *Sebk-i Horâsânî Der şîr-i Farsî*, s. 2; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 10; Gilanî, *Şâirân-i Hemâsr-i Rûdekî*, s. 27-28; Berzger-Kâsımnejâd, “Fârsî-yi Derî”, *Dânişnâme*, II, 1014; Mahcub, Muhammed Cafer, “Mesnevîserayî Der Zebân-i Fârsî”, *Neşriyye-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Tebrîz* (Tebriz 1342 hş.), 65, 182; Buşehrî Pûr, Hurmuz, “Muhammed-i Vasîf-i Sigzî”, *DZEF*, V, 755; Felsefî, Nasrullâh, “Ahvâl-i Şâirân-i Îrân”, *Mihr*, (Tahran 1313 hş.), II/3, 202.

معتقدی شو و بر آن بریاست

*Çabalaması kulun karşılık alma için
Yazgısı başına gelen, senin bunda suçun yok.*

*Varlık da yokluk da Tanrı'nın elinde;
Kim ola zavallı ve çaresiz kul ki?!*

*Yaratıkların başlangıcı ne ki? Yokluk.
Dünyanın işi böyle başı da sonu da aynı.*

*Oku Tanrı'nın sözünü ve dosdoğru ol,
İnan ona ve ayrılma onun yolundan.¹⁰¹*

17. BESSÂM-İ KURD

Bessâm-i Kurd, Derî Farsçasıyla şiir söyleyen ilk şairlerdendir. "Kurd" kelimesi burada "çoban" anlamındadır. Bessâm'ın İran'da yaşayan ve Kürt adıyla bilinen kabilelerle bir ilgisi yoktur.¹⁰² Haricîlerden olup barış görüşmeleri için Yakub'un huzuruna gelmiş bulunan, aynı zamanda edip bir kişilik olan **Bessâm-i Kurd**, Muhammed b. Vasîf'in Farsça şiir söylediğini görünce kendisi de Farsça şiir söylemeğe başlar.¹⁰³ Muhammed b. Vasîf tarzında Yakûb'u öven çok şiir söylemiştir. Şiirlerinden günümüze gelenler sadece 5 dizedir. Bu dizeler de Yakub'un övgüsünü ve Ammâr-i Haricî'nin yenilgisini konu alır.¹⁰⁴

هر که نبود او به دل متهم
بر اثر دعوت تو کرد نعم

¹⁰¹ Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 14; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 11.

¹⁰² Zabihullah Safa, "Bassam-e Kurd", www.iranicaonline.org

¹⁰³ Safâ, *Tarîh-i Edebiyyât Der Îrân*, I, 166; Lazard, *Eşâr-i Perâkende*, s. 16; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 13

¹⁰⁴ Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 12.

عمر ز عمار بدان شد بری
کاوی خلاف آورد تالاجرم

دید بلا بر تن و بر جان خویش
گشت بعالم تن او در الم

مکه حرم کرد عرب را خدای
عهد ترا کرد حرم در عجم

هر که درآمد همه باقی شدند
باز فنا شد که ندید این حرم
Çağırma evet dedi
yüreği ışı ışı kişi,

*Ammar çağırma hayır dediği için
Çaresiz ayrıldı canı teninden.*

*Belaya yaraşır gördü canını, tenini.
Dünyada teni acılarla doldu.*

*Mekek'yi Araplara harem yaptı Tanrı,
Senin çağını da Acemlere Harem yaptı*

Buraya girenler sonsuzluğa eriştiler,

*Burayı görmeyenler canlarından oldular.*¹⁰⁵

18. MUHAMMED B. MUHALLED

Öte yandan yine Sigzli olan, erdemli bir kişilik ve şair bir yetenek olan **Muhammed b. Muhalled** de Farsça şiirler söyledi. Muhammed b. Muhalled de ilk Farsça söyleyen şairlerden biridir. Günümüze kadar gelen şiirleri toplam üç dizedir.¹⁰⁶ Onun şiiri de şudur:

جز تو نژاد آدم و حوا نکشت

شیر نهادی به دل و بر منشت

معجز پیغمبر مکی تویی

به کنش و به منش و به گوشت

فخر کند عمار روزی بزرگ

کو همانم من که یعقوب کشت

Adem ile Havva senden başkasını doğurmadı.

Aslan yaradılışım gönlünle varlığınla.

Mekkeli Peygamber'in mucizesi sensin,

İşte, huyda ve güzel sözde.

Ammar övünür o büyük günde

*Ben Yakub'un öldürdüğü kişiyim diye.*¹⁰⁷

¹⁰⁵ *Târîh-i Sîstân*, s. 228; *Mudebbirî, Şâirân-i Bîdîvân*, s. 11.

¹⁰⁶ *Mudebbirî, Şâirân-i Bîdîvân*, s. 14.

¹⁰⁷ *Târîh-i Sîstân*, s. 229.

19. EBÛ HAFS SOĞDÎ-Yİ SEMERKANDÎ

“İbn Ahvas” diye de bilinen Hekîm b. Ahvas-i Semerkandî, III./IX. yüzyıl IV./X. yüzyıl başlarında yaşamış İranlı şairlerdendir. Bazılarının kabul etmelerine rağmen Farsça şiir söyleyen ilk şair olması benimsenmemiştir. Ebû Hafs, yaşadığı çağın en büyük musikîşinaslarından. Şehrûd adlı enstrümanı da o muhtemelen IV/X. Yüzyıl sonlarında icad etmiştir. Önemli birtakım kaynaklar 300-306 yılları arasında onun bu aleti yaptığını kaydederler. Dolayısıyla Ebû Hafs Soğdî, bir musikîşinas ve şair olarak III/IX. Yüzyıl sonları ve IV/X. yüzyıl başlarında yaşamıştır. Hidâyet onun Behrâm-i Gûr’dan sonra ilk Farsça söyleyen şair olduğunu, ünlü enstrüman Berbatı da onun icad ettiğini söyler.¹⁰⁸ Ancak onun Behrâm-i Gûr’dan sonra ilk Farsça şiir söylediği görüşü tarihsel gerçeklerle örtüşmez.¹⁰⁹

Şems-i Kays-i Razî, onunla ilgili şunları söyler: Bazıları onun ilk Farsça şiir söyleyen şair olduğunu belirtirler. Onun musikide de üstün yetenekli biri olduğu söylenir. Farabî’nin eserlerinde ondan söz ettiği kaynaklarda aktarılır. Şahrud adlı enstrümanı ondan sonra güzel çalamadığı bilinir.¹¹⁰

Farsça ilk şiiri kimin söylediği konusunda kaynaklarda aktarılan birbirinden farklı rivayetler ve bunların değerlendirilmesi sonucu *Târîh-i Sîstân*’ın rivayetinin daha gerçeğe yakın olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tam kesin bir gerçek olarak kabul edilemez ve **Muhammed b. Vasîf** ile çağdaşı iki şairin ilk Farsça şiir söylemiş kişiler olduğunun kanıtı olamaz. Çünkü başka birtakım kaynaklarda bu konuda III/IX. Yüzyılın ilk dönemleri ve ortalarında yaşamış **Hanzala-yi Bâdgîsî**, **Mahmud Varrâk-i Herevî**; III/IX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ünlü şairler

¹⁰⁸ Hidâyet, *Mecmau’l-fusahâ*, I, 130.

¹⁰⁹ Hidâyet, *Mecmau’l-fusahâ*, I, 130; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 178-179; Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 75-76; Gilanî, *Şâirân-i Hemasr-i Rûdekî*, s. 18; Mudebbirî, *Şâirân-i Bîdîvân*, s. 17; Berzger, Huseyn, “Ebû Hafs-i Soğdî”, *Danişnâme*, I, 36; Khaleghi-Motlagh, Dj., “Abû Hafs Soğdî”, *Encyclopædia Iranica*, I, 294.

¹¹⁰ *El-Mucem* (Kazvinî), s. 226.

Fîrûz Meşrikî ve **Ebû Süleyk-i Gurgânî** gibi farklı isimler de öne çıkmaktadır. ¹¹¹

Tezkire yazarları ve tarihçilerin kayıtları dikkate alındığında Horasan'da aruz vezniyle şiir söyleyen ilk şairlerin Mahmûd varrâk-i Herevî ile Hanzala olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki şairin hayatlarının son dönemleri Tahirî yönetimiyle aynı dönemlere rastlamaktadır. Bilindiği gibi Tahirîler Arap yanlısı ve Farsça'yı önemsemeyen bir hanedandı. Nitekim son emirleri Muhammed b. Tahir de Horasan'ın başkenti Nişabur'da Farsça değil, Arapça konuşuyordu. Burada önemli bir konu da; Fars şiirinin III/IX. Yüzyılın ilk yarısında Horasan bölgesinde ortaya çıkması ve gelişim sürecine girmesi sadece tarihsel ve zamansal açıdan Tahirîler ile ilişkilendirilmektedir. Yoksa bu yeni şiir tarzının ortaya çıkmasında söz konusu yönetimin kesinlikle bir etkileri ve destekleri olmamıştır. Bu yeni dönemin öncüsü olarak kabulü edilen Hanzala da muhtemelen Tahirî egemenliğinde bulunan coğrafyanın dışında yer alan Badğîs'te yaşamaktaydı, şairliği ve şiirinin de bu hanedanla asla bir ilgisi yoktu. ¹¹²

آهوى كوهى در دشت چگونه دودا ؟

او ندارد يار ، بى يار چگونه بودا ؟

Dağ ceylanı çölde nasıl koşsun?!

Yok sevgilisi onun sevgilisiz nasıl yaşasın?! ¹¹³

KAYNAKÇA

Adîne Kelât Ferâmerz, "Fîrûz-i Meşrikî", *DZEF*, V, 142.

Aştıyanî, Abbâs İkbâl, "Do Şâir-i Kadîm; Ebu'l-Yenbağî Abbâs b. Turhân", *Yağmâ* (Tahran 1337 hş.) Sayı: 126, s. 459.

Avfî, Muhammed, *Lubâbu'l-elbâb* (yay. E. G. Browne), Tahran 1361 hş., I-II.

Ayyıldız, Erol, "Ebü'l-Atâhiye", *DİA*, X, 294).

¹¹¹ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 179.

¹¹² Sâdikî, Ali Eşref, "Nehustîn Şâir-i Fârsîserây ve Âğâz-i Şî'r-i Arûzî-yi Farsî", *Maârif*, II (Tahirî 1363 hş.), s. 92.

¹¹³ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, I, 130; riyâzu'l-Arifîn,

- Azernuş, Azertâş, "Ebu'l-Yenbağî", *DMBİ*, VI, 440.
- Bahâr, Meliküşşuarâ, "Şi'r Der Îrân", *Bahâr ve Edeb-i Fârsî*, I, 105-106.
- Berthels, E. E., *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Sîrûs-i Îzedî), Tahran 1373-1374 hş., I-II.
- Berzger, Huseyn, "Mesûdî-yi Mervezî" *Dânişnâme*, I, 811.
- Blois, François, "Hanzala Bâdgisi", *Encyclopædia Iranica*, XI, 659.
- Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924, I-IV.
- Buşehrî Pûr, Hurmuz, "Muhammed-i Vasîf-i Sig-zî", *DZEF*, V, 755.
- De Blois, François, "Hanzala Bâdgisi", *Encyclopædia Iranica*, XI, 659.
- Debîrsiyâkî, Muhammed, *Pîşâhengân-i Şir-i Pârsî*, Tahran 1374 hş.
- Dihhudâ, Alî Ekber, *Emsâl u Hikem*, Tahran 1376 hş., I-IV.
- Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran 1346 hş. I-L.
- Ekberzâde, Dâryûş, *Şâhnâme ve Zebân-i Pehlevî*, Tahran 1379 hş.
- Esedî-yi Tusî, *Luğat-i Furs*, (yay. Fethullah-i Muctebayî-Ali Eşref-i Sadîkî), Tahran 1365.
- Ethé, Hermann, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Rızâzâde-yi Şafak), Tahran 2536 şş.
- Felsefî, Nasrullâh, "Ahvâl-i Şâirân-i Îrân", *Mihr*, (Tahran 1313 hş.), II/3, 202.
- Furûzânfer, Bedî'üzzamân, *Târîh-i Edebiyyât-i İran*, Tahran 1386 hş.
- Furûzânfer, Bedî'üzzamân, *Sohen u Sohenverân*, Tahran 1369 hş.
- Gîlânî, Ahmed İdâreçî, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, Tahran 1370 hş.
- Hayyâmpûr, Abdurresûl, *Ferheng-i Sohenverân*, Tahran 1340 hş.
- Hidâyet, Rızâ Kulî Hân, *Mecma'u'l-fusahâ* (yay. Mezâhir-i Musaffâ) Tahran 1340 hş.
- Hidâyet, Rızâ Kulî Hân, *Riyâzu'l-ârifin*, Tahran 1305 hk.
- Kedkenî, Muhammed Rıza Şefîû, "Telakki-yi Kudemâ Ez Veten", *Buhârâ* Tahran 1389 hş., sayı: 75, s. 31.
- Kerîmân, Huseyn, *Pejûhişî Der Şâhnâme* (yay. Alî-yi Mîr Ensârî), Tahran 1375 hş.

- Lazard, Gilbert, *Eş'âr-i Perâkende*, Tahran 1962.
- Mahcûb Muhammed Ca'fer, *Sebk-i Horâsânî Der Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1345 hş.
- Mahcûb, "Mesnevîserâyî Der Zebân-i Fârsî Tâ Payân-i Karn-i Pencom-i Hicrî", *Mecelle-yi Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî*, Tebriz 1342 hş., sayı: 65, s. 205.
- Menûçehrî-yi Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçehrî-yi Dâmgânî* (nşr. Debîr Siyâkî), Tahran 1385 hş.
- Metinî, Celâl, "Der Ma'nî-yi Şahnâme", *Îrânşinâsî*, II/8 (1369 hş.), s. 744.
- Mîrzâ Muhammed Hân Kazvînî, "Mukaddime-ye Kadîm-i Şahnâme", *Hezâre-yi Firdevsî*, s. 154-155.
- Mudebbirî, Mahmûd, *Şâ'irân-i Bid'vân*, Tahran 1370 hş.
- Mueyyed, Haşmet, "Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî", *Îrânşinâsî*, 1370 hş, IX, 71.
- Nefîsî, Sa'îd, *Târîhu Nazm u Nesr Der Îrân ve Der Zebân-i Fârsî*, Tahran 1363 hş. I-II.
- Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Allâme Muhammed-i Kazvînî-Muhammed-i Muîn), Tahran 1372 hş.
- Râzî, Emin Ahmed, *Heft İklîm* (nşr. Cevâd Fâzıl), Tahran 1341 hş.
- Râzî, Şems Kays, *el-Mu'cem Fî Me'âyir-i Eş'ârî'l-Acem* (nşr. Müderris Razavî), Tahran 1387 hş.
- Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968.
- Rypka, Jan, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş.
- Sadıkî, Ali Eşref, "Nehustîn Şâir-i Farsîserây ve Âğâz-i Şi'r-i Aruzî-yi Fârsî", *Maârif* 1363 hş, I/2, s. 120.
- Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, Tahran 1371 hş. I-V.
- Sefâî, İbrâhîm, "Şahnâme ve Şahnâmeserâyân", *Huner u Merdom* (Tahran 1354 hş.), sy. 153-154, s. 130.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Seyr-i Ğazel Der Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1370 hş.
- Şukuhî, Feriba, "Hanzala-yi Badġisî", *DZEF*, II, 758.
- Tehrânî, Ağâ Bozorg, *ez-Zer'â ilâ Tesânîfi's-Şî'a*, Necef-Beyrut 1357-1397 hk. I-XXVI.

Yarşater, İhsan, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Mecdüddîn Keyvanî), I, 74.

Zerkânî, Seyyid Mehdî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, Tahran 1388 hş.

Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Bâ Kârâvân-i Hulle*, Tahran 1372 hş.